

Geopolitical construction and historical research of Iran-Russia relations

Sayed Mehdi Mousavi Shahidi

Assistant Professor of Geopolitics Department. Aja Command and Staff University, Tehran, Iran.

Email: Mehdi7moosavi@gmail.com

 0000-0001-9851-6600

Bahador Zarei

Corresponding Author, Associate Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: b.zarei@ut.ac.ir

 0000-0002-0214-5146

Abstract

Reviewing the relations between the two countries, Iran and Russia, shows the ups and downs of historical relations, where all patterns of behavior from war and occupation of land, alliance with other powers against each other, and cooperation and partnership relations can be seen. However, despite the importance of geopolitics, the relations between the two countries have not been appropriately investigated from a geopolitical point of view. This study, using the model of Russia's geopolitical behavior in the peripheral regions, emphasizing the approach of Alexander Dugin's neo-Eurasians, and With a qualitative method and based on Systematic Literature Review, it seeks to answer the question, what is the geopolitical and historical structure of the relations between Iran and Russia? Among many factors are some important geopolitical facts in the relations between the two countries such as the geopolitical weight of Iran, the fact that both countries are under pressure from geopolitical regions, Iran's pole position in the Shiite geopolitics of the Islamic world, the long history of relations between the two countries, and the influence of elites, individuals, ideology and identity which have always been influential in the geopolitical field of the two countries. The results of the research show that the most important dimensions of the geopolitical structure of the relations between Iran and Russia is Russia's foreign policy which has always been in a geopolitical triangle and a third force in the geopolitical structure and the long history of the relations between the two countries has always been noticed. That is, the type of interaction and cooperation between Iran and Russia has always been a function of interaction or confrontation with the West; meanwhile, Russia has adjusted its foreign relations in this geopolitical triangle with the aim of balancing power. The relations between the two countries, despite the significant opportunities for cooperation, have faced serious challenges, not at the "strategic" level, but at the cooperation level, which indicates the tactical relations between the two countries rather than the strategic relations that have been observed in Syria. Also, despite the

levels of tactical cooperation between the two countries, the potentials and fields of geopolitical competition can be seen in dimensions such as energy trade (especially oil and gas), transfer of energy resources, Caucasus, Central Asia and the discussion of the Caspian legal regime. At the end, geopolitical solutions for Iran have been presented.

Introduction: Iran and Russia, as two countries in the Middle East and Eurasia, have always experienced ups and downs in relations over time. These relations have been influenced by various factors, especially geopolitical considerations, from the time of the great game between Great Britain and Russia in the 19th century to the present time and Russia's attempt to control the surrounding areas. It should be said that both countries have experienced a wide range of forms of governance, such as tsarist tyranny and Stalinist totalitarianism in Russia to Eastern tyranny and Islamic theocracy in Iran. Therefore, so a series of macro issues have emerged a result of the differences and similarities between Iran and Russia during the historical period. In the meantime, due to the existence of mutual opportunities and threats, Russia and Iran look at each other from two different perspectives and angles, which is based on the definition of the two countries' foreign and domestic policies. Regarding these considerations, this study seeks to analyze the geopolitical structure of relations between Russia and Iran during recent periods. In other words, this study aims at examining the relations with the fluctuations of Iran and Russia in different periods, especially in the contemporary era.

Methodology: This research is applied in terms of purpose and qualitative method. The data were collected through reviewing library and documentary texts such as domestic and foreign authentic texts as well as world-renowned websites. Data were collected through employing qualitative methods and using logic, thinking and geopolitical reasoning

Results and discussion: The question whether geopolitics has had a positive or negative effect on Russia's foreign policy is answered depending on different eras and policies and external variables. There is a fact that both Russia and Iran have a high-pressure geopolitical environment:

Russia: has faced historical geopolitical challenges in relation to security, identity and the West.

Iran: It is surrounded by five important geopolitical areas of the world: Caucasus, Central Asia, the Middle East, the subcontinent and the Persian Gulf, and in fact it is considered the geopolitical core of a high-pressure area.

On the other hand, Iran, with its geographical location and geopolitical components, is also under the influence of Russia's geopolitical pressures in the region, and while it has many geopolitical opportunities, it faces many restrictions and geopolitical pressures in the area of Russia's interests.

According to the mentioned facts, in order to reduce the geopolitical pressure on Iran, we can point out some solutions:

Accurate understanding of Iran's geopolitical position and advantages for long-term policies and exploitation in regional interactions;

Realistic assessment of geopolitical constraints and pressures in the surrounding environment, especially from Russia as a powerful neighbor with areas of common interests;

The use of external geopolitical variables has an impact on Russia, so that by acting and acting in the balanced field of power between Russia and the West,

both the negative burden of geopolitical pressures from both Russia and the West on Iran will be reduced and the pursuit of the country's interests will be better;

Considering the role of the West, especially the United States, in Russia's foreign policy equations, Iran's interaction with the United States around common interests and the establishment of normal relations between the two countries can change Russia's approach to dealing with Iran as an instrument;
Conclusion:

In general, we can refer to some geopolitical realities in Russia's cross-sectional and case-by-case relations with Iran; Relationships without strategic features pointed out:

1. The geopolitical position of Iran and Russia imposes the requirements of cooperation and relationship on both countries.
2. In the case of Russia and Iran, the relationship between the two countries cannot be studied alone. Relations between the two countries have always been defined and regulated within the framework of geopolitical considerations.
3. Russia's relationship with Iran is always defined in the framework of Russia's relationship with the West. Therefore, it is impossible to imagine a strategic, stable and predictable relationship for the two countries.
4. The joint position of Iran and Russia towards the United States is one of the areas of close cooperation between Russia and Iran, both bilaterally and at the regional level.
5. The possible rapprochement between Iran and the US will mean the loss of an important game piece and a profitable ally for Russia in the region, as well as a major strategic failure for the US and a clear threat to Russia's interests. On the other hand, under the conditions of continued tension between Russia and America, the relations between Iran and Russia have a bright future.
6. In general, the fact is that despite the political differences, the type of interaction and cooperation between Russia and Iran is a function of the type of interaction or confrontation between them and the West; So that the increase or decrease of tension and hostility with the West affects the type of relationship and closeness between the two countries.

Keywords: Iran, Russia, geopolitical structure, geopolitical triad, tactical relations

---

E-ISSN: 2588-6541 / Center for Strategic Research / Quarterly of Foreign Relations
Quarterly of Foreign Relations is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 10.22034/fr.2024.426250.1463

ساخت ژئوپلیتیکی و روند پژوهی تاریخی روابط ایران و روسیه

سید مهدی موسوی شهیدی

استادیار گروه ژئوپلیتیک، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران.

Email: Mehdi7moosavi@gmail.com

0000-0001-9851-6600

بهادر زارعی

نویسنده مسئول، دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: b.zarei@ut.ac.ir

0000-0002-0214-5146

چکیده

بررسی روابط دو کشور ایران و روسیه نشان‌دهنده روابط تاریخی پر فراز و نشیب بوده که همه الگوهای رفتاری را به خود دیده است. به‌رغم اهمیت ژئوپلیتیک طی دوره‌های تاریخی روابط دو کشور، کمتر از منظر رویکرد ژئوپلیتیک بررسی شده است. این مقاله با بهره‌گیری از الگوی رفتار ژئوپلیتیکی روسیه در مناطق پیرامونی با تأکید بر رویکرد نو اوراسیاگرایی الکساندر دوگین و با روش کیفی مبتنی بر مرور سیستماتیک (نظام‌مند) به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال است که ساخت ژئوپلیتیکی و تاریخی روابط ایران و روسیه چگونه است؟ در این میان چند واقعیت مهم ژئوپلیتیکی در روابط دو کشور نظیر وزن ژئوپلیتیکی ایران، هر دو کشور از مناطق ژئوپلیتیک تحت‌فشار هستند، قطب بودن ایران در ژئوپلیتیک تشیع جهان اسلام، تاریخ طولانی روابط دو کشور و اثرگذار بودن نخبگان، افراد، ایدئولوژی و هویت در میدان ژئوپلیتیکی دو کشور همواره اثربخش بوده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین ابعاد ساختار ژئوپلیتیکی روابط ایران و روسیه همواره در یک سه‌گانه ژئوپلیتیکی قرار داشته و همواره یک نیروی سوم در ساختار ژئوپلیتیکی و تاریخ طولانی روابط دو کشور قابل‌مشاهده است. بدین‌صورت که نوع تعامل و همکاری و تقابل ایران و روسیه همواره تابعی از تعامل یا تقابل با غرب به‌ویژه با آمریکا بوده است. روابط دو کشور باوجود فرصت‌های همکاری قابل‌توجه، نه در سطح راهبردی، بلکه در سطح همکاری، آن هم با چالش‌های جدی مواجه بوده است. اما جنگ روسیه با اوکراین در سال ۲۰۲۲ و مخالفت اتحادیه اروپا و آمریکا از روسیه از اشغال اوکراین نزدیکی بیشتر روابط دو کشور را باعث شده است.

کلیدواژه‌ها: ایران، روسیه، ساختار ژئوپلیتیکی، سه‌گانه ژئوپلیتیک، روابط تاکتیکی.

مقدمه و بیان مسئله

ایران و روسیه از منظر قوم‌شناسی از دو خواستگاه متفاوت با نظام اخلاقی، ارزشی و هنجاری دوگانه هستند. دو کشور بر اساس ویژگی‌ها و ظرفیت‌های سیاسی، فرهنگی، ژئوپلیتیکی، اقتصادی و ... در شکل دادن به نظام منطقه‌ای پیرامون خود و نقش‌آفرینی در عرصه بین‌المللی گام برمی‌دارند. از این‌رو، دیدگاه‌ها و گفتمان‌های متفاوتی از منظر ژئوپلیتیک در یک طیف وسیع همکاری، ستیز و سازش را در روابط دو کشور شاهدیم (Belobrov and Others, 2014, pp. 5-12).

ایران و روسیه به‌عنوان دو بازیگر در حوزه خاورمیانه و اوراسیا همواره طی دو قرن اخیر روابط پُر فراز و نشیبی را تجربه کرده‌اند. این روابط از دوران بازی بزرگ قرن نوزدهم بین بریتانیا و روسیه تا دوران کنونی و تلاش روسیه برای کنترل مناطق پیرامونی تحت تأثیر عوامل گوناگونی به‌ویژه ملاحظات و ویژگی ژئوپلیتیکی دو کشور قرار داشته است. باید گفت که ایران و روسیه دو کشوری هستند که تجربه‌های گوناگونی از انواع حکومت‌ها را طی سه سده اخیر تجربه کرده‌اند. از حکومت‌های دیکتاتوری تزارها طی چندین سده تا مدل حکومت استالین که آن هم نوعی دیکتاتوری فردگرایانه است و تا حکومت پوتین که به شکلی دیگر استبدادگرایی روسی را بازتولید کرده، سپری نموده است. ایران نیز حکومت شبه‌فدرالیسم قاجار تا حکومت استبدادی و فردگرای پهلوی و تا مردم‌سالاری دینی جامعه ایران شاهد بوده است. با توجه به ویژگی‌ها و ظرفیت‌های دو کشور و رویکرد ژئوپلیتیکی آن‌ها نسبت به هم و مسائل جهانی متفاوت و گاه متضاد است که در سیاست خارجی دو کشور نمود می‌یابد. در این پژوهش تلاش می‌شود تا به کنکاشی ژئوپلیتیکی به تحلیل روابط پُر فراز و نشیب دو کشور در ادوار مختلف به‌خصوص عصر حاضر پرداخته شود. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از منظر روش کیفی مبتنی بر رویکرد توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و اسنادی و با استفاده از متون و منابع معتبر داخلی و خارجی انجام شده است. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز کیفی و با استفاده از منطق، تفکر و استدلال ژئوپلیتیکی صورت گرفته است. در این پژوهش تلاش شده است تا از صاحب‌نظران ژئوپلیتیک، روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای جهت عمق و واقعیت بخشیدن به تحلیل‌های ژئوپلیتیکی روابط دو کشور ایران و روسیه بهره لازم را ببرد.

۱. پیشینه پژوهش

در مورد روابط ایران و روسیه در طی دوران تاریخی منابع زیادی به نگارش درآمده است. اما منابعی که از منظر ژئوپلیتیک به بررسی روابط پرداخته باشد به خصوص در زمینه ساختار ژئوپلیتیکی روابط دو کشور و زمینه‌های آن کمتر به چشم می‌خورد. در این راستا، منابع موجود در مورد روابط ایران و روسیه به دو دسته تقسیم پذیرند؛ دسته اول، منابعی که تاریخ روابط ایران و روسیه را بررسی کرده‌اند و دسته دوم، منابعی که به روابط ایران و روسیه پس از فروپاشی اتحاد شوروی از ابعاد مختلف توجه کرده‌اند.

کولایی در کتاب «جمهوری اسلامی ایران در ادراک‌های رهبران روسیه» بحث جامعی از روابط دو کشور را در چهارچوب "نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک" بررسی می‌کند. این کتاب با انتخاب رویکرد سازه‌نگارانه، مؤلفه‌های انسانی و رفتاری را وارد تحلیل خود می‌کند و تصویر جامعی در فهم روابط ایران و روسیه به دست می‌دهد. نویسندگان جریان‌های فکری مانند اوراسیاگرایی و عوامل بین‌المللی مانند نقش قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای بر روابط دو کشور را بررسی و در دو موضوع کلان اقتصادی و هسته‌ای، دوره‌های فراز و فرود روابط ایران و روسیه را شناسایی و تحلیل می‌کند.

الکساندر سرگونین در کتاب خود به «تبیین رفتار سیاست خارجی روسیه»^۱ می‌پردازد. تمرکز کتاب بر سیاست خارجی و فرایندهای آن در دوره‌های مختلف است. نویسنده نظریه انتقال قدرت و مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز و قدرت نرم را برای مطالعه سیاست خارجی روسیه انتخاب می‌کند و به تفصیل به مکاتب سیاست خارجی از جمله پارادایم‌های لیبرال و آرمان‌گرایی، سوسیال‌دموکرات، اثبات‌گرایی، اوراسیاگرایی و آتلانتیک‌گرایی می‌پردازد.

فاون در کتاب «بازسازی سیاست خارجی روسیه»^۲ به تفاوت‌های رهیافت خارجی در دو دوره شوروی و روسیه فعلی اشاره دارد و سیاست خارجی روسیه در دوره شوروی را کاملاً ایدئولوژیک می‌داند. وی به سیاست خارجی روسیه با توجه به عوامل اسلامی در بحران چچن، گسترش ناتو و سیاست اتحادیه اروپا نسبت به روسیه از پایان جنگ سرد به بعد می‌پردازد.

1. Explaining Russian Foreign Policy Behavior
2. Realignments in Russian Foreign Policy

دیوکس در کتاب «نظم جهانی در تاریخ؛ روسیه و غرب»^۱ تمرکز بر تاریخ اندیشه روسیه در نگاه به خود و به غرب می‌پردازد و بر مبنای اندیشه‌های مونتسکیو و کارل مارکس، بحث جدیدی را دوره‌های تاریخی روسیه مربوط به کاترین کبیر و انقلاب روسیه مطرح کرده و ریشه‌های تفکر ناسیونالیستی و از طرفی جایگاه روسیه در نظم جهانی را به تفصیل بررسی می‌کند.

رابرت دونالدسون نیز در کتاب خود با عنوان «سیاست خارجی روسیه»^۲ که در ۲۰۱۴ به زبان انگلیسی منتشر شد، به توضیح رفتار سیاست خارجی روسیه در دوره‌های مختلف از سنت تزاری تا جنگ سرد می‌پردازد و تفکرات جدید در رویکرد سیاسی روسیه در دوره اخیر را بررسی می‌کند.

کتاب «پایان اوراسیا»^۳ نوشته دمیتری ترینین به سه رویکرد سیاست خارجی روسیه می‌پردازد و بحث قابل تاملی را با عنوان روسیه بین مرز ژئوپلیتیک و جهانی‌شدن باز می‌کند که منبع مفیدی برای این تحقیق در کلیات بحث است.

بوژینسکی در کتاب «سیاست خارجی روسیه پس از جنگ سرد»^۴ به‌طور مفصل به رویکرد روسیه در خارج نزدیک و منطقه آسیا پاسیفیک و روابط با غرب می‌پردازد. این کتاب بیشتر به دنبال ترسیم خطوط سیاست خارجی روسیه است و به نقش جریان‌های فکری داخل روسیه از جمله سنت‌گرایان و غرب‌گرایان اشاره می‌کند.

گری کاسپاروف در کتاب "زمستان در راه است" رویکرد سیاسی داخلی و خارجی روسیه را از زمان فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد، با دیدگاهی انتقادی مطالعه می‌کند. وی به‌طور مفصل به روند فروپاشی شوروی می‌پردازد و بر از بین رفتن دشمن و نماد آن برای اقدام دموکراسی‌های جهان متمرکز می‌شود. کاسپاروف به عملکرد پوتین در ابعاد داخلی و خارجی بیشتر توجه می‌کند و عملکرد دیگر روسای جمهور روسیه را نیز در فصول جداگانه نقد می‌کند.

تیم مارشال در سال ۲۰۱۵ کتاب زندانیان جغرافیا را مبتنی بر دیده‌ها و تجربه‌های شخصی از اهمیت و نقش جغرافیا و ژئوپلیتیک نوشته است. وی معتقد است بدون جغرافیا، سیاست هیچ است و کشورها زندانی جغرافیای خود هستند. این زمین است که به سیاست، جنگ‌ها، قدرت، توسعه اجتماعی مردمی که روی آن زندگی می‌کنند، شکل داده است. رهبران، افکار و ایده‌ها، فناوری و سایر عوامل

1. World Order in History; Russia and the West

2. The Foreign Policy of Russia

3. The End of Eurasia

4. Russian Foreign Policy after the Cold War

همگی در شکل دادن وقایع نقش دارند، اما موقتی هستند، بلکه این موانع فیزیکی برای مثال هندوکش و هیمالیا و باران‌های فصلی و دسترسی محدود به منابع طبیعی و مواد غذایی است که تعیین‌کننده است. مارشال با رهیافتی ساده، اما مؤثر، ده نقشه جغرافیایی جهان از جمله روسیه را مطالعه کرده و مزایا و معایب ژئوپلیتیکی هر سرزمین را با جزئیات توضیح می‌دهد. در واقع در سرتاسر کتاب، مارشال به اعتقاد به جبریت جغرافیایی و تعیین‌کنندگی آن در رویکرد خارجی کشورها، به دقت و عمیق با نگاه از دریچه جغرافیا به سیاست‌های اعمال‌شده توسط قدرت‌های بزرگ در جهان می‌نگرد. می‌توان از نقاط قوت این کتاب به فهم عمیق نویسنده به اهمیت جغرافیا و تأثیر و نقش آن بر سیاست و قدرت و بازیگری واحدهای سیاسی است. از این رو برقراری ارتباط میان رویدادها با محدودیت‌های سرزمینی و ژئوپلیتیکی، خود سرنخ فهم بنیان‌های مسائل پیچیده بین‌المللی است.

با بررسی منابع مورد بررسی مشاهده می‌شود که هرکدام از منابع سعی در بررسی رویکرد سیاست خارجی روسیه پرداخته است و در این میان بر ابعاد روابط با ایران نیز تأکید شده است اما ساختار ژئوپلیتیکی و روند پژوهی تاریخی روابط دو کشور مورد بحث و بررسی پرداخته نشده که در این پژوهش این موضوع مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

۲. مفاهیم و مبانی نظری

۲-۱. ژئوپلیتیک از منظر اندیشمندان خارجی و داخلی

رویکرد ژئوپلیتیک از ابتدای ابداع و شکل‌گیری اولیه ساختار فکری-تحلیلی آن توسط «رودولف شلین» سوئدی در اواخر قرن نوزدهم (۱۸۹۹) تاکنون سیر دگرگونی‌ها و برداشت‌های گوناگونی را سپری کرده و یک رویکرد را برای تحلیل روابط و سیاست خارجی کشورها با سایر کشورها ارائه می‌دهد.

«آرون»^۱ معتقد است که ژئوپلیتیک ترکیبی است از برنامه‌ریزی جغرافیایی با منابع اقتصادی که در این راستا هم روابط دیپلماتیک برنامه‌ریزی می‌شود و هم به ژئواکونومیک و منابع اقتصادی توجه می‌شود (Aron, 2019). در واقع، ژئوپلیتیک تلاش برای جلب توجه به اهمیت برخی الگوهای جغرافیایی مشخص در تاریخ سیاسی

1. Aron

کشورها می‌باشد. این یک ایده درباره روابط فضایی و نقش پدیده‌های جغرافیایی در شکل‌گیری وقایع تاریخی است (Sloan, 2020, p.8).

همچنین این مفهوم توسط اندیشمندان داخلی هم مورد بررسی قرار گرفته است. میرحیدر معتقد است که ژئوپلیتیک «بررسی نقش عوامل جغرافیایی در چگونگی روابط میان دولت‌ها موضوع ژئوپلیتیک است» (Mirhaider, 2014, p. 85).

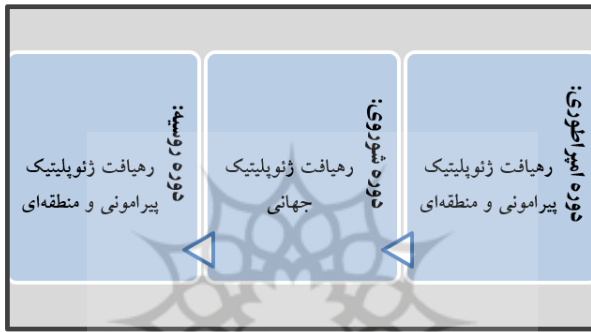
عزتی معتقد است که «ژئوپلیتیک به بررسی نقش عوامل جغرافیایی در سیاست می‌پردازد» (Ezzati, 2013, p. 5). مجتهدزاده نیز معتقد است که «ژئوپلیتیک یا سیاست جغرافیایی اثر محیط و اشکال یا پدیده‌های محیطی، چون موقعیت جغرافیایی، شکل زمین، منابع کمیاب، امکانات ارتباطی و انتقالی (زمینی، دریایی، هوایی و فضایی)، وسایل ارتباطات جمعی و ... در تصمیم‌گیری‌های سیاسی، به‌ویژه در سطوح گسترده منطقه‌ای و جهانی، مطالعه و بررسی می‌کند» (Mojtahedzadeh, 2013, p. 128).

حافظنیا درباره موضوع و مفهوم ژئوپلیتیک دیدگاه‌های متفاوتی بیان شده است؛ بر همین اساس طیف موضوعی ژئوپلیتیک بسیار گسترده است؛ ژئوپلیتیک به‌عنوان دانش کسب قدرت، ژئوپلیتیک به‌عنوان دانش رقابت و حوزه نفوذ، ژئوپلیتیک به‌عنوان تأثیر عوامل جغرافیایی بر سیاست و روابط دولت‌ها، ژئوپلیتیک به‌عنوان دانش مناطق بحرانی، ژئوپلیتیک به‌عنوان دانش مرزهای بین‌الملل، ژئوپلیتیک به‌عنوان نتایج منطبق نمودن دو الگوی فضایی عرضه و تقاضای منابع حیاتی» (حافظنیا، ۱۳۸۵، صص. ۱۷-۱۸). و نهایتاً کریمی‌پور معتقد است ژئوپلیتیک استراتژی جغرافیایی است (Karimipur, 1999).

۲-۲. الگوی رفتار ژئوپلیتیکی روسیه در مناطق پیرامون

ویژگی‌های قلمرو، موقعیت جغرافیایی و سرزمینی، دوری و نزدیکی به پهنه‌های آبی، ویژگی مرزهای بین‌المللی، نوع پراکنش جمعیت، جغرافیای اقتصادی کشورها از عوامل اصلی محدودیت‌ها و فرصت‌های ژئوپلیتیکی واحدهای سیاسی است که می‌تواند ظرفیت تعامل یا بستر پایدار تقابل با سایر بازیگران پیرامون و منطقه‌ای را فراهم سازد. می‌توان گفت انتخاب رویکرد تهاجمی و تدافعی در امنیت ملی کشورها ناشی از یک واقعیت دیرینه ژئوپلیتیکی بوده است و آن قرار گرفتن یک کشور از نظر ژئوپلیتیکی بر سر موقعیت چهارراهی خواه موقعیت دریایی و یا موقعیت جابه‌جایی اقوام ناشی از نیاز به جغرافیای طبیعی جدید بوده است که سبب‌ساز ایجاد فشار به درون قلمرو سرزمینی یک واحد سیاسی و تنگناهای ژئوپلیتیکی برآمده از آن بوده

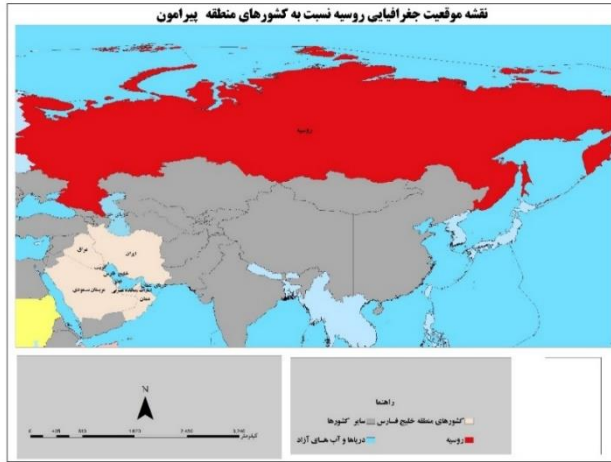
است. بنابراین ژئوپلیتیک و سیاست‌های برخاسته از ویژگی‌های ژئوپلیتیکی یک کشور واقعیتی ناپایدار و در زمان، مکان‌ها و موقعیت‌های مختلف به‌گونه‌ای متفاوت برای سیاست و روابط خارجی کشورها نقش‌آفرینی نموده است (Zarei, 2018, p. 34). باید گفت که دستور کار سیاست خارجی کشورها تا حدودی تابعی از کدهای ژئوپلیتیک بوده که در آن عوامل جغرافیایی ثابت و متغیر به ایفای نقش پرداخته‌اند. در این میان کدهای ژئوپلیتیک روسیه در راستای تفوق ژئوپلیتیکی و در قبال کشورها در طی دوره‌های زمانی اخیر با دوران اتحاد جماهیر شوروی از رهیافت جهانی به منطقه‌ای در این دوره متفاوت بوده است.

شکل شماره ۱: اشکال تفوق ژئوپلیتیکی مبتنی بر کدهای ژئوپلیتیکی روسیه

با توجه به رهیافت ژئوپلیتیک منطقه‌ای و پیرامونی روسیه در راستای بررسی ساختار ژئوپلیتیکی روابط روسیه با کشورهای هم‌جوار باید الگوی سیاست خارجی روسیه مورد بررسی قرار گیرد. نظر به این‌که سیاست خارجی و منافع ملی روسیه در دوره پوتین از نگاه به غرب و اروپا محوری به سمت «نخست خارج نزدیک و اوراسیامحوری» به قول مکیندر تغییر محور استراتژیک یا تغییر ژئوپلیتیکی یافته است. به نظر می‌آید این سیاست و استراتژی ژئوپلیتیکی پوتین به دلیل ظرفیت منطقه‌ای و فرصت‌های ژئوپلیتیکی که در اختیار امنیت و منافع ملی روسیه قرار می‌دهد، پس از وی نیز تا مدت‌ها ادامه یابد. در ادامه با توجه به اینکه ایران یک کشور «در خارج نزدیک» و محیط پیرامونی روسیه قرار دارد و با توجه به ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی، ژئواکونومیکی ایران به نظر می‌رسد از این پس همواره در معرض مستقیم این راهبرد قرار داشته باشد.

نقشه شماره ۱: نقشه موقعیت روسیه در محیط پیرامونی

همان‌طور که در شکل زیر نشان داده شده اولویت‌ها و اهداف روسیه در خارج نزدیک امنیت و حفظ حوزه اوراسیایی بوده و نوع رویکرد آن با توجه به موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی ملی سیاست حائل‌سازی، سیاست نفوذ حداکثری و سیاست سد نفوذ غرب بوده است. در نقطه مقابل اولویت‌ها و اهداف روسیه در پیرامون و مناطق اطراف هژمونی منطقه‌ای و جای‌گیری در نظام چندقطبی جهانی است و نوع رویکرد آن سیاست موازنه قدرت، تعامل با بازیگران منطقه، بازیگری با هدف هژمون و سیاست نفوذ حداکثری بوده است.

شکل شماره ۲: اهداف روسیه در محیط پیرامونی

۲-۳. راهبرد نو اوراسیاگرایی روسیه و اهمیت ژئوپلیتیکی ایران

الکساندر دوگین در کتاب خود که با عنوان «نظریه چهارم سیاست؛ روسیه و ایده‌های سیاسی قرن بیست و یکم» تعریف جدیدی از اوراسیاگرایی ارائه می‌دهد (Dugin, 2009). در مطالعه اوراسیاگرایی معاصر روسیه، هم به‌عنوان آیین و هم جنبشی سیاسی، همواره بحث دوگین به میان می‌آید. از دلیل‌های آن، تسلط شبه انحصاری او بر بخش معینی از طیف ایدئولوژیکی روسیه در عصر حاضر است. فرض‌بنیادی موردنظر او این است که جامعه و تشکیلات سیاسی روسیه به دنبال ایدئولوژی جدیدی هستند و او اعمال نفوذ بر همه گزینه‌های ایدئولوژیکی و تنظیم احتمالی این ایدئولوژی‌ها را وظیفه خود می‌داند. در اندیشه و تفکر وی چندین رویکرد فکری دیده می‌شود؛ نظریه‌ای سیاسی با الهام از سنت‌گرایی، فلسفه مذهبی ارتدکس، نظریه‌های آریاگرایانه، و غیب‌گرایانه و مفاهیم ژئوپلیتیکی و اوراسیاگرایی. دوگین و همفکرانش معتقدند بعد از فروپاشی اتحاد شوروی، روسیه در اسارت سیاست‌مداران غرب‌گرا قرار گرفت تا اینکه پوتین از سال ۲۰۰۰ کشور از این بن‌بست نجات یافت. به باور آن‌ها پوتین توانست روسیه را از سیاه‌چال بزرگی نجات بخشد و سرشار از انرژی و محبوبیت، روسیه واقعی پیش از سال ۱۹۱۷ را پس از غرق بودن در حصار کمونیست و سپس غرب‌زدگی دوباره تأسیس کند.

دوگین هیچ کشوری را برای اتحاد با روسیه طرد نمی‌کند؛ اما کشورهای مسلمان بیشترین توجه را به خود جلب می‌کنند و ایران در این زمینه بازیگر مهمی است. اوراسیاگرایان نوین در روسیه از جمله دوگین به تأثیر راهبردی ایران در حوزه اوراسیا باور دارند. وی در میان کشورهای اسلامی، ایران را برمی‌گزیند و استحکام رفتاری آن را می‌ستاید. دوگین ایران را از معدود نیروهای واقعی مخالف جهانی‌شدن آمریکا معرفی می‌کند و به ایران پیشنهاد می‌کند تا کل جهان عرب و نیز افغانستان و پاکستان را زیر چتر رهبری خود متحد کند (Laruelle, 2014). دوگین ایران را مؤلفه‌ای اساسی و پایدار در امپراتوری ضدآمریکایی و قدرت هسته‌ای و بهترین متحد روسیه می‌بیند. او به‌طور کامل از فروش سلاح‌های پیشرفته به ایران در سال ۲۰۰۵ پشتیبانی می‌کرد. به نظر وی، ایران از نظر اقتصادی، نظامی (حتی با سلاح‌های هسته‌ای) یا از نظر جمعیت‌شناختی برای روسیه هیچ خطری ندارد. در بیشتر سخنرانی‌ها، دوگین ایران را متحد اصلی روسیه محسوب می‌کند و معتقد است که ایران به قدرت منطقه‌ای در غرب آسیا تبدیل می‌شود. با وجود اینکه دوگین قزاقستان را بزرگ‌ترین متحد روسیه می‌پنداشت، برای ایران نقش بسیار مهم‌تری در

این زمینه قائل بود. او مردم ایران و مردم روسیه را مردمی معنوی می‌داند و باور دارد که دو کشور باید برای رابطه میان یکدیگر گام‌های عملی را از این نقطه آغاز کنند (Alavian and Hassania Rami, 2018, pp. 427-428).

۳. بحث و یافته‌های پژوهش

به نظر می‌آید در آغاز بحث روابط ژئوپلیتیکی دو کشور ایران و روسیه تأکید بر واقعیت‌های اساسی ژئوپلیتیکی و جغرافیای تاریخی در تشریح روابط سیاسی و ژئوپلیتیکی دو بازیگر و تدوین رویکرد آن‌ها برای آینده ضرورت دارد.

❖ وزن ژئوپلیتیکی ایران برآمده از قلمرو بزرگ و جمعیت این کشور در جهان است. از نظر موقعیت نسبی این کشور محل عبور و اتصال قلمروهای شمال به جنوب و شرق به غرب در قلمرو بیضی استراتژیک انرژی جهان و دو پهنه مهم آبی و راهبردی دنیا قرار دارد؛

❖ در جنوب قلمرو راهبردی بیضی استراتژیک انرژی دو منطقه خلیج فارس و خزر و ایران در قلب این بیضی استراتژیک و در محاصره، تقابل و درعین حال تعامل با پنج حوزه ژئوپلیتیکی مهم جهان قرار دارد؛

❖ می‌توان گفت ایران و روسیه دو منطقه ژئوپلیتیکی پرفشار نسبت به مناطق پیرامون به شمار می‌آیند. دو کشور از نظر طول مرزهای بین‌المللی و تعداد همسایگان بعد از چین جایگاه دوم و سوم را در عرصه جغرافیای سیاسی جهان دارند. بیشتر همسایگان نوظهور به دلیل بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی جولانگاه بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را فراهم ساخته است و این شرایط زمینه‌ساز سازمان‌های امنیتی بین‌المللی نظیر ناتو در همسایگی مرزهای جغرافیایی دو کشور را باعث شده است که بر فشار ژئوپلیتیکی بر دو کشور می‌افزاید؛

❖ موقعیت ممتاز ژئوپلیتیک شیعه؛ موقعیت سرزمینی ایران نسبت به قلمرو جهان اسلام در هارتلند جهان اسلام و جهان تشیع در مرکز آن قرار دارد که به‌عنوان قلمرو یکپارچه و قطب عالم تشیع که در دوره جمهوری اسلامی توانسته است نقش اول راهبری شیعیان و با حمایت‌های پایدار خود نفوذ پر قدرتی در میان مسلمانان جهان کسب کند. با سقوط حکومت صدام در سال ۲۰۰۵ و شکل‌گیری یک حکومت فراگیر شیعی دیگر در عراق و نقش و نفوذ حزب‌الله در لبنان و حوثی‌های یمن و پیوند

سیاسی، فرهنگی و معنوی با ایران، منزلت و اعتبار مهمی به ایران در این منطقه بخشیده است (احمدی و شیرازی، ۱۳۹۵، صص. ۱۹۵)؛

❖ طی دو سده روابط ایران و روسیه روابطی ناپایدار و دارای فراز و فرودهای فراوانی بوده که می‌توان تمام الگوهای رفتاری ژئوپلیتیک از هجوم روس‌ها به مرزهای شمالی ایران و تصرف بخش مهمی از قلمرو ایران در اوایل قرن نوزدهم، تا ائتلاف با سایر بازیگران بزرگ فرمانطقه‌ای علیه همدیگر، تا سازش و دارا بودن روابط حسن همسایگی و مشارکت اقتصادی، امنیتی و سیاسی بوده است؛

❖ در عرصه ژئوپلیتیک چند مؤلفه بنیادی فراروی سیاست خارجی دولت‌ها نظیر ایدئولوژی، نقش نخبگان، هویت ملی، ویژگی و ظرفیت ژئوپلیتیکی اثرگذار می‌باشند. سیاست خارجی روسیه همواره تحت تأثیر دیدگاه حاکمان نسبت به غرب به‌طور مستقیم قرار داشته است. می‌توان گفت سیاست خارجی حکومت روسیه نسبت به دیگر کشورهای جهان نیز متأثر از روابط روسیه با غرب است. در ادامه مهم‌ترین ابعاد ساختار ژئوپلیتیکی و تاریخی روابط دو کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۱. ساختار سه‌گانه ژئوپلیتیک و سیاست خارجی روسیه

صاحب‌نظران حوزه سیاست خارجی به‌سختی روابط دو کشور ایران و روسیه را در قالب روابط دوجانبه بررسی می‌کنند. ایران همواره سرزمین منابع راهبردی، ظرفیت‌های ژئوپلیتیک، موقعیت ارتباطی و جغرافیای دسترسی ممتاز زمینه‌ساز رقابت بازیگران جهانی و منطقه‌ای بوده و همواره دارای ژئوپلیتیک ناپایداری بوده و این موضوع به‌شدت روابط ایران و روسیه را تحت تأثیر قرار داده است. می‌توان گفت نقش‌آفرینی یک عامل سوم در شکل دادن به روابط دو کشور طی دو سده اخیر، شکل‌گیری یک الگوی سه‌گانه ژئوپلیتیک را اجتناب‌ناپذیر ساخته است.

الگوی سه‌گانه ژئوپلیتیک در روابط دو کشور از زمان اقتدار عثمانی‌ها در پیرامون مرزهای دو کشور آغاز شد. دولت عثمانی در قرن شانزدهم که دارای اقتدار داخلی و خارجی بود برای ایران و روسیه یک تهدید مشترک ظهور کرد و نقش مهمی در نزدیکی روابط ایران و روسیه را داشت، به‌خصوص بعد از جنگ‌های هولناک میان دو کشور عثمانی و روسیه و رسیدن این کشور به سرحدات روسیه، دو کشور ایران و روسیه در برابر تهدید مشترک و دشمن مشترک به ایجاد روابط گام

برداشتند (Hoshang Mahdavi, 2015, pp. 96 - 149). با تضعیف عثمانی و کاهش خطر این کشور و با به قدرت رسیدن پترکبیر سیاست تجاوز و تصرف سرزمین‌های همسایگان آغاز شد و هدف او از اشغال قلمروهای جنوب خود رسیدن به خلیج فارس و آب‌های آزاد جهان و این سیاست تجاوزکارانه تا سال ۱۹۱۷ و انقلاب اکتبر ادامه یافت (Madani, 2007). هنگامی که بازی بزرگ بین روسیه و انگلستان آغاز شد و ایران ضعیف و ناتوان را به‌عنوان منطقه حائل بین دو کشور برای نگهداری هند قرار گرفت اهداف و برنامه‌های توسعه‌طلبی دولت روسیه در ایران فزونی یافت و دولت انگلستان جای عثمانی را گرفت.

به بیانی دیگر، روابط دو کشور ایران و روسیه افزون بر این که از ضرورت‌های دوجانبه سرچشمه بگیرد ناشی از موقعیت جغرافیایی و ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی بدون استفاده ایران و پاسخی در قبال بازیگر منطقه‌ای نظیر عثمانی و قدرت فرمانطقه‌ای مانند انگلیس بوده است. با فروپاشی قاجار و روی کار آمدن پهلوی اول و دوم، قدرت سوم دیگری میدان‌دار عرصه فعالیت سیاسی ایران گردید و این بار رقابت سختی بین آمریکا و شوروی در چهارچوب نظام دوقطبی جهانی شکل گرفت و بر روابط ایران و شوروی نیز تأثیرگذار بود. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، قطع روابط ایران و آمریکا در ادامه زمینه‌ساز خروج آمریکا از نقش‌آفرینی سیاسی در عرصه ژئوپلیتیک ایران شد، در ادامه فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی آمریکا به‌عنوان عاملی نقش‌آفرین در روابط ایران و روسیه پابرجا مانده است و امروز روابط ایران و روسیه بدون مؤلفه آمریکا قابل‌بررسی نیست (Kozhanov, 2015, p.5). امروز روسیه در بازی سیاسی خود با ایالات‌متحده آمریکا از کارت روابط با ایران استفاده می‌کند، به‌عنوان مثال در توافقنامه گور - چرنومردین در سال ۱۹۹۵، آمریکا فشار خود را بر روی روسیه کاهش داد، روسیه نیز در مقابل با درخواست ایران برای انعقاد قراردادهای نظامی و تسلیحاتی امتناع کرد. در اینجا روسیه ایران را به‌عنوان ابزار و اهرمی در روابط خود با آمریکا مورداستفاده و بهره‌برداری سیاسی قرارداد (Trenin, 2016, p.3).

روسیه پس از فروپاشی شوروی قادر به ایستادگی در برابر آمریکا نیست و در صورت ایستادگی متحمل هزینه‌های زیادی در قبال دوستی با ایران خواهد شد که چنین سیاستی در راستای منافع ملی و منافع حیاتی خود نمی‌داند و از طریق دریافت امتیازهای اقتصادی، امنیتی و سیاسی لازم از آمریکا حمایت از ایران را رها و همان‌گونه که شاهد بوده‌ایم به چهار قطعنامه شورای امنیت به پیشنهاد آمریکا و

انگلیس در سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۰۸ رأی مثبت داد و ایران را تنها گذاشت، بخشی از دلایل مهم این ادعاست. اگرچه در سال‌های اخیر به دلیل افزایش شکاف بین آمریکا و روسیه بر سر مسائل امنیتی، سیاسی و انرژی در اوراسیا به قطعنامه‌های شورای امنیت و شورای حکام علیه ایران با همکاری چین رأی منفی داده است.

۲-۳. موازنه قدرت

داوود اوغلو استراتژیست ترک‌ها می‌گوید مؤلفه‌های ثابت که در عرصه سیاسی به‌کندی تغییر می‌کنند و در کوتاه‌مدت و میان‌مدت صورت نمی‌گیرد، مانند جغرافیا، تاریخ، جمعیت و فرهنگ، عوامل موجود یک کشورند. وضعیت غیرثابت بین‌المللی سبب می‌شود این مؤلفه‌های ثابت شرایط را برای تغییر وزن رؤیت‌پذیر کشورها در درون موازنه‌های قدرت کشورها آسان سازد (Davutoglu, 2011, p. 33).

بنابراین، روسیه همواره روابط خارجی خود با سایر بازیگران باهدف موازنه قدرت بر اساس ساختار سه‌گانه ژئوپلیتیکی تنظیم و تدوین می‌کند. مسکو پیش از فروپاشی شوروی، روابط و تعاملات سیاسی خود را با همین راهبرد تدوین و تنظیم کرده بودند. شوروی نیز از جایگاه و ظرفیت ژئوپلیتیک و راهبردی و موقعیت ویژه ایران با دارا بودن منابع عظیم نفت و گاز و سایر منابع انرژی آگاهی داشت و از این رو تلاش می‌کرد تا روابط خود با ایران را بهبود بخشد. (Kolae, 2000, p. 141). بدون شک رابطه دو کشور ایران و روسیه تحت تأثیر دگرگونی‌های روابط روسیه و آمریکا است.

۳-۳. ژئوپلیتیک و بازی بزرگ

واژه بازی بزرگ پیرامون رقابت‌های ژئوپلیتیکی بریتانیا و روسیه تزاری مطرح شد. ماهیت بازی بزرگ تلاش دو قدرت بزرگ اروپایی روسیه و بریتانیا بود که روسیه در پی حرکت به سوی دو کشور افغانستان و ایران و دیگر کشورهای در پیرامون ایران و انگلستان در طول یک سده در تلاش بود تا مانع تحقق چنین رفتاری از سوی روسیه تزاری شود که مانع تحقق منافع بریتانیا بود (Fromkin, 1980).

پرسش اینجاست با توجه به رقابت‌های بین دو کشور بزرگ برای تأمین منافع خویش چرا جنگی بین این دو قدرت آغاز نشد؟ پاسخ این پرسش را می‌توان در شیوه بازیگری بازیگران بزرگ جست‌وجو کرد. به نظر می‌رسد انتقال کشمکش‌های این دو قدرت و رقابت‌های ژئوپلیتیکی آن‌ها به عرصه‌ای که تحقق‌بخش منافع دو بازیگر باشد، بازمی‌گردد. ایران در این میدان بازی بزرگ به دلیل ظرفیت ژئوپلیتیکی

که بین کشورهای حائل قلمرو هند و آب‌های خلیج فارس داشت، منطقه اصلی این کشمکش‌ها و نزاع‌ها شد. به نظر می‌رسد ایران هنوز نیز یکی از میدان‌های این بازی به لحاظ موقعیت، وزن ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی خود است. هدف روسیه پس از به قدرت رسیدن پوتین و سیاست عمل‌گرایانه و جاه‌طلبی ژئوپلیتیکی او به‌خصوص در ده سال اخیر حضور در خارج نزدیک و مناطق پیرامونی خویش در یک بازی جدید ژئوپلیتیکی بازنمایی ژئوپلیتیکی کرده است بدین‌سان روابط ایران با روسیه تحت تأثیر درک صحنه بازیگری ژئوپلیتیکی مسکو در مناطق پیرامونی و در پیوند با موازنه‌سازی با بلوک غرب به‌ویژه آمریکا قابل تحلیل و تشریح است.

۳-۴. همکاری و رقابت ژئوپلیتیکی ایران و روسیه در سوریه

سوریه بعد از جنگ سرد تلاش کرده روابط نزدیکی با روسیه برقرار کند و با دوری‌گزینی و استقلال از بلوک غرب و با در اختیار قرار دادن بندر طرطوس در سواحل دریای مدیترانه به روسیه، روابط دوجانبه خود با روسیه را شکل و تداوم بخشیده است. سوریه نیز از سر نیاز به حمایت روسیه به این کشور از سیاست‌های روسیه و نیروهای نظامی این کشور در قفقاز شمالی حمایت کرد و روسیه نیز علاقه‌مند به ورود به بحران سوریه و همکاری مستقیم با این کشور شد (Kolae and Abedi, 2017, p. 296). در بحران ذکرشده دو مؤلفه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک نقش‌آفرین هستند و ایران و روسیه که در قلب این بحران حضور دارند بر اساس منافع ملی خود این بحران را مدیریت می‌کنند. به نظر می‌رسد تأکید بر چند مؤلفه در بحران بیان‌شده مهم باشد؛

نخست، ویژگی نظام جهانی که در چهارچوب تک‌قطبی / چندقطبی بنا گردیده و باعث شده تا قدرت‌های گوناگونی با توجه به مدل‌های رفتاری توازن نامتقارن متناسب با موقعیت خویش در چهارچوب نظام بین‌الملل به این بحران وارد گردند؛ دوم اینکه، بحران سوریه به دلیل منافع راهبردی متفاوت بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای باعث قطبی‌شدن آن گردیده است؛

سوم اینکه، آنچه باعث شکل‌گیری مدل رفتاری پیچیده و چندوجهی در بحران سوریه شده نوع و الگوی روابط چندگانه میان بازیگران بزرگ فرامنطقه‌ای و قدرت‌های منطقه‌ای در قلمرو خاورمیانه است. به‌عنوان نمونه روابط روسیه - آمریکا، روسیه - عربستان، روسیه - اسرائیل، روسیه - ترکیه، ایران - آمریکا، ایران - ترکیه، ایران - اسرائیل، ترکیه - آمریکا و ترکیه - اسرائیل، این بازیگران هرکدام بر اساس

منافع ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی گوناگون خود باعث برهم‌زدن توازن قدرت و بازیگری در این بحران می‌شوند؛

چهارم اینکه، به نظر می‌رسد تمام مدل‌های مدیریت بحران در سوریه مانند مدل تحریمی، ائتلافی، تهاجمی و مدل نهادی در بحران این کشور به کاررفته است. سیاست خارجی مسکو در برابر ایران در بحران سوریه برای شناخت روابط مسکو با تهران نمونه مطلوبی است. ایران و روسیه هم بر گفت‌وگوی بین حکومت سوریه و مخالفان اصرار دارند و هم علاقه‌مند به نگهداری رژیم این کشور هستند. سیاست تهران در سوریه با اهداف کسب نفوذ و حق تعیین شکل دادن به روند جریان‌های منطقه‌ای اجرا می‌شود (Kozhanov, 2016).

به باور کوژانف، ازدواج مصلحتی موقتاً به ایران و روسیه کمک می‌کند تا اختلافات خود را در مورد سرنوشت حکومت اسد برطرف نمایند. به نظر می‌آید ایران و روسیه در میدان سوریه شریک هم باشند، اما همکاری این دو به دلیل اهداف متفاوت در این برخورد و به دلیل احتمال آسیب به روابط با سایر حکومت‌ها محدود می‌گردد. کوژانف می‌گوید بر اساس عوامل زیر همکاری ایران با روسیه محدود باقی خواهد ماند؛

۱. روسیه سیاست خارجی خود در منطقه خاورمیانه را بر اساس اصل موازنه قدرت بین بازیگران منطقه تنظیم نموده و این کشور در حفظ و تداوم روابط تا حدودی خوب با کشورهای منطقه خاورمیانه بدون پیوستن به هیچ اتحاد یا ائتلافی منطقه‌ای موفق عمل نموده است. به همین دلیل امکان ایجاد یک اتحاد کامل با ایران در میدان سوریه برای روسیه امکان‌پذیر نیست. پیوستن به ائتلاف ایران که شیعیان را در منطقه خاورمیانه هدایت و رهبری می‌نماید و آغاز تقابل با عربستان سعودی و دیگر بازیگران منطقه خلیج فارس به سیاست خارجی روسیه آسیب جدی خواهد زد؛

۲. ایران نیز با اتحاد تمام و کمال با دولت روسیه دچار نگرانی است. تهران در صورت نزدیکی بیش‌ازحد به مسکو ممکن است باعث نزدیکی بیش‌ازحد اتحادیه اروپا به رژیم اسرائیل و سیاست‌های ضد ایرانی آمریکا گردد؛

۳. دو کشور ایران و روسیه این موضوع را درک می‌کنند که چگونه اتحاد میان آن‌ها امکان دارد بر روند روابط با بازیگران منطقه خاورمیانه و بلوک غرب اثرگذار باشد. بدین‌سان، اتحاد مسکو و تهران با وجود متغیر تل‌آویو به‌راحتی ممکن نیست. رژیم ایدئولوژیک ایران و برنامه عمل منطقه‌ای آن، پیرامون محور شیعه - سنی و

رقابت عربستان و ایران برای روسیه غریب می‌نماید و با انگیزه‌ها و راه‌های روسیه برای تحقق به آن انطباق ندارد (Trenin, 2016, p.3)؛

۴. مردم روسیه نیز انتظار دارند، همکاری میان مسکو و تهران به حداقل ممکن برسد. با مداخله مسکو در بحران سوریه باید ایران این سهم را با روسیه تقسیم کنند که می‌تواند باعث تضعیف احیای طرح خط لوله گاز ایران - عراق - سوریه - سواحل مدیترانه طرحی که مطالبه ایران و نگرانی روسیه را در برمی‌گیرد (Kozhanov, 2015, pp. 3-4).

به‌رغم وجود موافقت‌نامه همکاری نظامی مسکو با تهران در سال ۲۰۱۵، ولی مردم ایران با توجه به بی‌تعهدی روس‌ها، به انگیزه‌های واقعی روسیه نسبت به خود بی‌اعتماد و بدبین هستند چرا که روسیه در خصوص همکاری‌های فعالیت‌های هسته‌ای با ایران تأخیر زیادی داشته است؛ روسیه تا سال ۲۰۲۲ در خصوص سازمان همکاری شانگهای اقدام چشم‌گیری در جهت تحقق مطالبات ایران بروز نداده است و روسیه پیرامون همکاری هسته‌ای عملکرد ضدونقیضی با ایران داشته است (Kolaee and Abedi, 2017, p. 294).

۳-۵. ایران - روسیه؛ شراکت و رقابت ژئوپلیتیکی

در سند راهبرد امنیت ملی روسیه در سال ۲۰۱۶ اولویت سیاست خارجی مسکو بدین‌سان تنظیم شده است: خارج نزدیک، ایالات‌متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، چین و آسیای شرقی، شمال آفریقا و خاورمیانه. در بند نودوچهار سند مذکور به توسعه روابط راهبردی با کشورهای منطقه خلیج فارس و در ادامه در بند نودوپنج به گسترش روابط پایدار و همه‌نگر با جمهوری اسلامی ایران و درخواست بر پایبندی تهران به تعهدات برجام تأکید شده و نوع نگرش مسکو به تهران را به‌درستی می‌نمایاند. از سوی دیگر روسیه بر اساس منافع ملی خود به‌منظور امتیاز گرفتن از اتحادیه اروپا و آمریکا در بحران سوریه (از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۲)، ناچار به شکل‌دادن به یک اتحاد موقتی و مشارکت از نوع تاکتیکی تا راهبردی بین دو کشور را در دستور کار قرارداد. می‌توان گفت انگیزه و منطق همکاری کنونی بین ایران و روسیه مجموعه‌ای از ملاحظات ژئوپلیتیکی، امنیتی - نظامی و ژئواکونومیکی می‌باشد، هر دو کشور ذکر شده تولیدکننده و صادرکننده منابع نفت و گاز به اتحادیه اروپا هستند. روسیه همواره با منافع ژئوپلیتیک فراملی ایران یا آن نوع از اقدامات و گام‌هایی که منافع این کشور در خارج نزدیک تهدید شود و یا منافع امنیتی این کشور به مخاطره

افتد با مخالفت و ایستادگی در برابر ایران شاهد بوده‌ایم، در آینده نیز چنین خواهد کرد. در عین حال از منظر دانش راهبردی ژئوپلیتیک، بسترهای تعامل و همکاری‌های ژئواکونومیک نیز در روابط تهران - مسکو می‌توان مشاهده کرد. به‌ویژه اندیشمندان سیاسی این کشور در دهه نود مانند نو اوراسیاگرایان بر این باورند که دو کشور ایران و ترکیه را می‌باید پایه‌های ورود و نفوذ مسکو در منطقه خاورمیانه قرار داد و روسیه در برابر بلوک غرب به ایران و ترکیه احتیاج دارد.

شکاف بین روسیه و بلوک غرب به دنبال بحران اول اوکراین افزایش یافت و در بحران اخیر (۲۰۲۲)، از روابط مبتنی بر همکاری به روابط تقابلی و تخصم تغییر جهت داد. شکل‌گیری یک ایران مخالف و دشمن بر مبنای خواست جامعه در ژئواکونومی بازار انرژی اتحادیه اروپا که در رقابت با روسیه باشد باعث اختلال در بازار کنونی گاز روسیه را به دنبال داشته باشد. ایران با ۳۳/۸ تریلیون مترمکعب گاز (با احتساب دو میدان گازی چالوس، که در برآورد اولیه ۳/۳ تریلیون مترمکعب گاز و ۲ میلیارد بشکه نفت در سال ۲۰۲۱)، ایران بر اساس گزارش BP در سال ۲۰۲۱ پس از روسیه و بدون احتساب گاز میادین چالوس دومین دارنده ذخایر عظیم گاز طبیعی جهان به شمار می‌آید.

جدول شماره ۱: ذخیره گاز کشورهای جهان بر اساس گزارش BP

نام کشور	میزان ذخیره گاز/تریلیون متر مکعب	درصد جهانی گاز
روسیه	۳۷/۴	۱۹/۹
ایران	۳۲/۱	۱۷/۱
قطر	۲۴/۷	۱۳/۱
ترکمنستان	۱۳/۶	۷/۲
آمریکا	۱۲/۶	۶/۷
ونزوئلا	۶/۳	۳/۳

جایگاه گاز ایران از منظر ژئواکونومیک می‌تواند در آینده مانع مهمی برای روسیه باشد که به دنبال فروش گاز به اتحادیه اروپا است. در این رابطه روس‌ها همواره به جایگاه و نقش آفرینی ایران در مناطق ژئوپلیتیک پیرامون خود با دقت می‌نگرند و برای آن‌ها بسیار بااهمیت است.

۳-۶. چالش ژئواکونومیکی ایران و روسیه برای صادرات گاز

روسیه در خصوص وجود منابع عظیم گاز ایران در قالب یک رقیب جدی در سال‌های اخیر (از سال ۲۰۲۱)، تلاش نموده است تا امتیازات میادین گاز شمال ایران (چالوس بزرگ و کوچک) را از آن شرکت‌های روسی کند و زمینه‌ها و ظرفیت‌های صدور گاز ایران به اتحادیه اروپا و قفقاز جنوبی را کاهش دهد (BP, 2021). با توجه به قرار گرفتن ایران در همسایگی منطقه آسیای مرکزی یکی از راه‌های جایگزین صدور منابع نفت و گاز منطقه است و این ویژگی عامل مهم تهدید نفوذ مسکو در این منطقه محسوب می‌شود.

ایران این توانایی را دارد که این بار از کارت روسیه در برابر بلوک غرب به درستی بازی کند و آنکارا نیز با بهره‌گیری از این فرصت و استفاده مطلوب از روابط خود با تهران و دوحه افزون بر ایجاد درآمد مناسب از طریق ارسال انرژی، خود را به پل ژئواکونومی انرژی اروپا مبدل سازد (عزیزی، ۱۴۰۱). ارزیابی‌ها حکایت از توانایی ایران در تأمین ۲۰ درصد نیازهای گازی اروپاست. به‌خصوص اینکه ایران در چهارچوب یک ظرفیت بزرگ ژئواکونومیکی تولیدکننده نفت و گاز محسوب می‌شود و توانایی پمپاژ منابع کافی انرژی در بازار بین‌المللی بالاخص بعد از اعلام رسمی کشف میدان بزرگ گازی چالوس (بزرگ‌ترین میدان گاز طبیعی دریای خزر در اواسط سال ۲۰۲۱) است (Bloomberg, 2021).

اما به نظر می‌آید رفتار سیاسی دوگانه مسکو با تهران و سوءاستفاده از بحران بین بلوک غرب و ایران از عوامل اصلی پایان‌یافتن رژیم حقوقی دریای خزر بین چهار عضو این دریا با مدیریت سیاسی و حقوقی روس‌ها بود (Zarei, 2020, p. 145). می‌توان گفت قفقاز جنوبی به‌ویژه دو کشور آذربایجان و ارمنستان به عرصه مانور ایران و روسیه تبدیل‌شده و ایران به دلیل مخالفت با آذربایجان برای تصرف ۴۴ کیلومتر مرز مشترک ایران و ارمنستان به نام «زنگه زور» دوستی با دو کشور و ملت روبه فزونی است.

در بخش فعالیت‌های هسته‌ای می‌توان گفت روس‌ها تا به امروز (۲۰۲۲) مخالف هسته‌ای شدن ایران و پایان چالش برجام بوده‌اند. تاکنون همسایگی روسیه با ایران هسته‌ای به‌عنوان یک واقعیت ژئوپلیتیکی روس‌ها مطلوب امنیت ملی خود نمی‌دانند. هسته‌ای شدن ایران می‌تواند سیاست خارجی مستقل‌تر و تهاجمی‌تر در فضای حیاتی روسیه شکل دهد. چنانچه مسکو و تهران به سطح مشارکتی راهبردی باهم دست یابند آنگاه این دو کشور می‌توانند در جهت تقویت کریدورهای دوگانه جدید

ابریشم و شمال و جنوب با همدیگر به هماهنگی بیشتر برسند (Korybko, 2016, pp. 2-4). روسیه تلاش می‌کند تا ایران را در مدار خود نگه دارد و برخوردار از یک ابزار بسیار مهم در مذاکره با آمریکا و متحدان خاورمیانه به شمار می‌آید (Zayat, 2019).

۳-۷. روابط دو کشور ایران و روسیه؛ راهبردی یا تاکتیکی؟

روابط راهبردی در تعریف لوبل با دو کلمه همکاری و شراکت شروع می‌شود و مشارکت راهبردی در ارتباط با مسائل دفاعی یا امنیتی به شمار می‌آورد که بر گونه‌ای رابطه بلندمدت و عمیق دلالت دارد (Lobel, 2017).

سؤالی که اینجا مطرح می‌گردد این است که از نگاه روسیه آیا ایران شریک راهبردی آن محسوب می‌شود؟ بحث اتحاد راهبردی موقعی مطرح می‌شود که رویکردها و یا نظام ارزشی و هنجاری بین دو کشور تا حدودی یکسان باشد. اگرچه عوامل ژئوپلیتیک مؤلفه‌های مهم در روابط استراتژیک یا استراتژیکی شدن روابط خارجی حکومت‌ها محسوب می‌شود. ولی اهداف، منافع و دیدگاه متفاوت ایران و روسیه، روابط دو حکومت را باوجود ظرفیت‌ها و فرصت‌های تعامل بسیار مهم، البته نه در سطح راهبردی، بلکه در سطح همکاری با چالش‌های بسیار مهمی نگه‌داشته شده است؛ فقدان دارا بودن روابط عمیق و گسترده اقتصادی، رقابت در بازار جهانی انرژی و نبود اعتماد طولانی‌مدت. از سوی دیگر برای دولت ایران، دولت روسیه بزرگ‌ترین کشور فراهم‌کننده نیازهای دفاعی، امنیتی و اطلاعاتی در بعضی موارد به شمار می‌آید. حال آنکه برای کشور روسیه، ایران جایگاهی بسیار مهم برای حضور و نقش‌آفرینی در خاورمیانه محسوب می‌گردد. می‌توان گفت دو کشور ایران و روسیه تاکنون شرکای تاکتیکی یکدیگر به حساب آمده‌اند و در بخش دیگر از همکاری‌ها و شراکت‌ها رقبای همدیگر قلمداد می‌گردند. می‌توان گفت زمانی که بین آمریکا و ایران برخوردی روی دهد، این روسیه است که برنده اصلی بازی دوجانبه است (Czujda, 2019). کوژائف معتقد است دو کشور به‌جای روابط استراتژیک، به یک ازدواج بر اساس مصلحت سیاسی تن داده‌اند که تفاوت‌های یکدیگر را نادیده گرفته‌اند تا بتوانند به هدف‌های مشترک کوتاه‌مدت و موردی برسند.

همچنین تجربه به ما می‌گوید که روابط ایران و روسیه طی حدود پنج دهه سپری‌شده متأثر از واقعیت‌های استراتژیک در سطح جهانی به‌خصوص در کانال ارتباط با بلوک غرب به‌ویژه ایالات‌متحده آمریکا قرار داشته و کوشش روسیه جهت توسعه روابط با ایران به‌ویژه پس از برجام که قراردادهای جدید متعددی به امضا

رسیده است و حضور نظامی این کشور در بحران سوریه و همکاری نصف و نیمه با ایران در منطقه شامات، بیشتر یک رفتار تاکتیکی و جبری از طرف روس‌ها به شمار می‌آید.

برایند رفتارهای سیاسی روابط خارجی روسیه طی حدود پنج دهه کنونی با ایران ما را به این نتیجه می‌رساند که روسیه هیچ‌کدام از سطوح روابط اعم از روابط راهبردی، متحد و همکار را دارا نبوده‌اند، نمونه‌هایی از رفتارهای مسکو نسبت به تهران را در نیروگاه اتمی بوشهر می‌توان دید که هزینه‌های آن را بیش از ۲۰ برابر افزایش داد و پس از ده سال تأخیر به پایان برد، همچنین واگذاری سیستم دفاع موشکی S 300 پس از ۸ سال دیرکرد و با پرداخت هزینه‌های بیشتر تحقق یافت. اگرچه همین اقدامات را ایران به دیده مثبت نگریسته و زمینه‌سازی افزایش اعتماد به روسیه را فراهم ساخته است. نظر به این‌که دو کشور ایران و روسیه دارای منافع و دیدگاه‌های مختلفی در مسائل منطقه‌ای و جهانی هستند و روس‌ها روابطی با اسرائیل و آمریکا تا قبل از جنگ اوکراین (۲۰۲۲) داشتند. از سوی دیگر روس‌ها هیچ علاقه‌ای به قدرتمند شدن ایران در منطقه و مرزهای جنوبی خود ندارد چرا که با حضور حدود ۲۳ میلیون مسلمان در قلمرو جغرافیای سیاسی روسیه در قفقاز شمالی و کرانه‌های خزر و با توجه به ویژگی‌های ایدئولوژیک حکومت ایران، نسبت به استمرار روابط ایران و روسیه در ابعاد راهبردی می‌توان با شک و تردید به آن نگاه کرد.

می‌توان گفت در راهبرد تأخیری کشور روسیه تا قبل از جنگ اوکراین، ایران متحدی منطقه‌ای و نه‌چندان بزرگ محسوب می‌شد که ظرفیت‌های لازم برای ایجاد روابط راهبردی با فدراسیون روسیه را دارا نیست. اما روابط اقتصادی ایران و روسیه طی سال‌های اخیر به دلیل محدودیت‌های روابط اقتصادی ایران با غرب و تحریم‌های آمریکا فزونی یافته است. حجم تجارت با جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۲۱ یک رکورد تاریخی ثبت کرد و به چهار میلیارد دلار رسید. به گفته نماینده بازرگانی روسیه، تقریباً ۸۰ درصد تجارت بین دو کشور را محصولات کشاورزی نظیر غلات و دانه‌های روغنی سبزیجات، میوه‌جات، خشکبار و آجیل تشکیل می‌دهد. رشد صادرات روسیه به ایران ۸۹/۴ درصد و از ۴ میلیارد دلار به ۲۰ میلیارد دلار افزایش یافته است. تعدادی از پروژه‌های تجاری بین دو کشور نیز در بخش انرژی در حال اجرا هستند که در سال ۲۰۲۱ به شدت افزایش یافته‌اند. به گفته وی «یکی از عوامل کلیدی افزایش مبادلات تجاری تهران و مسکو، توافق موقت ایران با اتحادیه

اقتصادی اوراسیا (EAEU) بود که از اکتبر ۲۰۱۹ لازم‌الاجرا شد و باعث افزایش صادرات ایران (۲۸ درصد) به روسیه شد. این توافقنامه به‌عنوان هدفی در راستای عضویت کامل تهران در آن اتحادیه برداشت شده است. همچنین پیوستن کامل ایران به پیمان شانگهای در نشست سمرقند در سال ۲۰۲۲ که قطعاً مورد حمایت روسیه و چین بوده است ایران را به دو کشور روسیه و چین و اتحاد راهبردی دوگانه نظامی - اقتصادی نزدیک‌تر کرده که فاصله ایران و غرب و حل چالش برجام را به مراتب دورتر و سخت‌تر می‌کند. بدین‌سان، می‌توان این امر را احتمالاً مهم‌ترین موضوع اثرگذاری جنگ روسیه علیه اوکراین (۲۰۲۲) بر سیاست خارجی تهران و روابط آن با مسکو، در جنگ اوکراین و رویکرد نوین تقسیم‌بندی نگاه به شرق نامید که در آن مسکو می‌تواند در چهارچوب شریک مهم امنیتی - نظامی و پکن در چهارچوب شریک راهبردی همکاری اقتصادی برای تهران مدنظر قرار گیرد و یا حداقل دو کشور را در مسیر روابط راهبردی به هم نزدیک کند.

۳-۸. سه گانه ژئوپلیتیک روسیه - اوکراین و جایگاه ایران

استیون کاتکین بر این باور است که روسیه وارث دام ژئوپلیتیک تاریخی است و تا موقعی که دست از تلاش برای ابرقدرت شدن بر ندارد تاریخ روس در تجاوز به همسایگان تکرار خواهد شد. اما به نظر می‌رسد روسیه در طول تاریخ قربانی موقعیت ژئوپلیتیک یا ذهنیت پیرامون ناامن خود بوده است و تا زمانی که در قلمرو غربی خود به ثبات ژئوپلیتیک دست نیابد و امنیت ملی خود را در بلندمدت در چالش ببیند، حملات خود به پیرامون ناامن و در اردوگاه غرب را ادامه خواهد داد. اوکراین یکی از کشورهای در مدار ژئوپلیتیک ناپایدار امنیت ملی روسیه قرار دارد. کشور اوکراین راهبردی‌ترین سنگر امنیت ملی روسیه محسوب می‌شود از این‌رو هم تفکر نو اوراسیاگرا و هم تفکر غرب‌گرا به اوکراین به‌عنوان یک طعمه و صحنه‌گیرینا پذیر ژئوپلیتیکی می‌اندیشند. نگرانی از محاصره ژئوپلیتیک روسیه از طریق ناتو، موقعیت خاص ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک اوکراین بستر ساز رفتار ژئوپلیتیکی روسیه نسبت به اوکراین شده است. از طرف دیگر دولتمردان غربی اعتبار و جایگاه درخور توجهی برای نگرش تاریخی و ژئوپلیتیکی مسکو در حوزه حیاط خلوت خود قائل نبوده‌اند. این برداشت اشتباهی است که به علت نبود توجه و شناخت کافی به ذات «بدبینانه دستگاه جبری منافع ژئوپلیتیک» دولتمردان روسیه روی داده است

حمله روسیه به اوکراین (در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲) در شرایطی اتفاق افتاد که روسیه و چین، چند روز پیش از آن، در بیانیه مشترک ۴ فوریه از مشارکت نامحدود سخن گفته بودند، انتظار حمایت گسترده چین را از روسیه به وجود آورد. با این حال، پکن، تمامیت ارضی اوکراین را محترم شمرد و از سوی دیگر، نگرانی‌های امنیتی روسیه را در زمینه گسترش ناتو مشروع اعلام کرد (Nowzari and Suri, 2022, p.86).

جنگ روسیه با اوکراین در سال (۲۰۲۲) که بیش از دو سال از آن می‌گذرد اهمیت ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی و سیاسی ایران را برای روسیه بیشتر نشان داد. ایران در هر شرایط و موقعیتی می‌تواند کنار نیازهای ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی روسیه قرار گیرد و اهمیت راهبردی خود را به این کشور بنمایاند که جنگ روسیه علیه اوکراین نمونه‌ای از این وضعیت است. علاوه بر این، عملیات روسیه در اوکراین ممکن است بر نفوذ روسیه در سایر موضوع‌ها در حوزه امنیت ملی و منافع ایران به خصوص در سوریه، یمن و افغانستان اثرگذار باشد. در شرایط کنونی، به نظر می‌آید ایران موفق شده مسکو را راضی کند که همکاری‌های نظامی و هسته‌ای با ایران را در این مسیر ادامه دهد. از طرف دیگر، رویکرد ایران به بحران اوکراین بر محکومیت توسعه بالقوه پیمان ناتو به سمت شرق و رسیدن به مرزهای روسیه که در عمل به معنای محاصره مرزهای کشور روسیه است، تأکید می‌نماید و ایران بر این باور است که این رفتار برخلاف منافع ملی کشور است چراکه روسیه را حامی بین‌المللی و بخشی از قدرت خارجی خود به شمار می‌آورد.

نتیجه‌گیری

در خاورمیانه ایران کشور فرصت‌های بی‌بدیل و ظرفیت‌های ژئوپلیتیک، ژئواکونومی و ژئوترباطی و به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای است که امکان دستیابی هر کشوری به‌ویژه روسیه به آب‌های گرم و بین‌المللی، اقیانوس‌ها، نفوذ در کشورهای منطقه، تجارت دریایی جهانی و بازارها را میسر می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان از رفتار مسکو طی این مدت سیاست توسعه نفوذ از راه عمل‌گرایی تهاجمی از طریق کارت ژئوپلیتیکی با تهران به‌منظور امتیاز گرفتن از ایالات متحده آمریکا و برقرار ساختن توازن قدرت در خاورمیانه قابل‌تحلیل است. پیرامون همکاری تهران - مسکو در خاورمیانه و سایر مناطق باید گفت روسیه برای تحقق سیاست‌های منطقه‌ای خود به‌ویژه در منطقه خاورمیانه همکاری با قدرت‌های منطقه‌ای به‌ویژه ایران اجتناب‌ناپذیر است، همان‌گونه که واشنگتن نیز به‌تنهایی نخواهد توانست امنیت

بین الملل و نظم حاکم بر آن را فراهم کند و در تمام مناطق به یک موقعیت هژمون و مسلط دست یابد و ناگزیر است با دیگر قدرتهای منطقه‌ای وارد همکاری شود.

آغاز جنگ روسیه علیه اوکراین (۲۰۲۲) اهمیت ژئوپلیتیکی در برابر حجم عظیمی از تحریم‌ها علیه روسیه توسط آمریکا، انگلیس و اتحادیه اروپا یک‌بار دیگر ظرفیت راهبردی ایران برای روسیه بیشتر آشکار شد. در کشاکش تحریم‌های ویرانگر علیه روسیه ایران در میان شرکای روسیه بعد از چین بیشترین کمک ژئواکونومی، دفاعی و حمایت‌های بین‌المللی و ... را به روسیه کرده است و این کشور در ادامه راه به همکاری ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک و دفاعی بیشتری با ایران نیازمند است. از سوی دیگر، ایران نیز به دنبال استفاده از توانمندی‌های دفاعی و دیپلماتیک روسیه برای افزایش موقعیت و جایگاه خویش به‌عنوان قدرت منطقه‌ای است و روسیه نیز در پی تحقق تسلط ژئوپلیتیک منطقه‌ای گام برمی‌دارد. آنچه روشن است مسکو هیچ زمانی سلاح‌های راهبردی و تهاجمی را به ایران نداده و بعید است در کوتاه‌مدت و میان‌مدت چنین اقدامی را انجام دهد. این موضوع از دو منظر ژئوپلیتیک و ایدئولوژیک و هم از این منظر که روسیه علاقه‌ای به حضور ایران قدرتمند در جنوب مرزهای خود را ندارد؛ برخاسته از رویکرد سیاست منطقه‌ای و الزامات ژئوپلیتیکی مسکو در برابر واشنگتن، غرب، دوستان عرب، رژیم اسرائیل و ناتو می‌تواند باشد. اما دگرگونی ژئوپلیتیک روسیه ناشی از چالش‌های مرزهای غربی و ناپایداری ژئوپلیتیکی که امنیت سرزمینی این کشور آسیب‌پذیر می‌سازد، در سال ۲۰۲۲ با حمله به اوکراین و استقرار در قلمرو شرقی (لوهانسک، دونتسک، خرسون) اوکراین می‌تواند نگرش روسیه نسبت به ایران را تغییر دهد و اهمیت ژئوپلیتیک ایران را برای روسیه در برابر فشارهای غرب را به قول دوگین بیشتر نمایان سازد و سطح روابط ژئوپلیتیکی دو کشور را تا حدود زیادی تغییر دهد و از روابط تاکتیکی به روابط راهبردی نزدیک کند. به‌طور کلی سه واقعیت ژئوپلیتیکی در روابط کوتاه‌مدت و نه راهبردی ایران و روسیه می‌توان بدین گونه اشاره کرد:

۱. ظرفیت ژئوپلیتیکی دو کشور ایران و روسیه، ضرورت همکاری ژئوپلیتیکی بیشتر و روابط بهتر بین دو کشور با توجه به موضع غرب را تا حدودی تحمیل می‌نماید؛

۲. به‌طور کلی، این واقعیت را نمی‌توان پنهان کرد که نوع همکاری ژئوپلیتیکی دو جانبه بین مسکو و تهران بازتابی از همکاری یا تقابل دو کشور با بلوک غرب است؛ افزایش چالش بین آمریکا و روسیه بستر ساز نزدیکی بیشتر ایران و روسیه را فراهم

می‌کند و نزدیکی بین این دو کشور سبب دوری و فاصله ژئوپلیتیکی و سیاسی بین ایران و روسیه را مهیا می‌کند؛

۳. حمله روسیه به اوکراین (۲۰۲۲) و آغاز تحریم‌های غرب علیه روسیه فصل جدیدی از روابط ژئوپلیتیکی بین ایران و روسیه در حال شکل‌گیری است و ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیک، ژئوترباطی و دفاعی ایران (انواع پهناده‌ها و موشک‌ها) برای روسیه دوچندان خواهد شد. ناگفته نگذاریم که سیاست نزدیکی به ایران به دلیل چالش اوکراین نمی‌تواند بنیادی بلند برای شراکت بلندمدت و شکل‌دادن به روابط راهبردی با این کشور باشد.

References

- Bloomberg.com (2021). chalous Gass. Avilable at: <https://www.bloomberg.com/middleeast>.
- BP. (2021). Statistical Review of World Energy 70th edition. Avilable at: <https://www.bp.com>.
- Buszynski, L., (1996). Russian Foreign Policy after the Cold War, London: Greenwood Publishing Group <https://www.jstor.org/stable/2657783>
- Buszynski, L., (1996). Russian Foreign Policy after the Cold War, London: Greenwood Publishing Group. <https://www.jstor.org/stable/2657783>
- Gray, C.S., (2013). Perspectives on Strategy, Oxford: Oxford University Press, 2013, p 125. 5 <https://link.springer.com/article/10.1023/a:1022185502996>
- Czulda, R., (2019). Russia Is a Clear Winner in US-Iran Tensions, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/russia-is-a-clear-winner-in-us-iran-tensions>
- Donaldson H. R., Joseph L., & Vidya, N., (2015). The foreign policy of Russia, New York, Routledge <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429449666/foreign-policy-russia-robert-donaldson-vidya-nadkarni>
- Dueck, C., (2013). Geopolitics Reborn, Foreign policy research institute https://www.files.ethz.ch/isn/169440/Dueck_201307_Geopolitics_Reborn.pdf
- Dugin, A., (2009). “After Tskhinvali”, Russian Politics and Law, Vol. 47, No. 3, pp. 61–70. Avilable at: <https://doi.org/10.2753/RUP1061-1940470305> <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/RUP1061-1940470305>
- Dukes, P., (1996). World Order in History; Russia and the West, London and New York: Routledge.
- euronews.com, Avilable at.: <https://per.euronews.com>
- Fawn, R., (2005). Realignments in Russian Foreign Policy, London: FRANK CASS
- Friedman, G., & Jacob L. S., (2017). The Geopolitics of 2017 in 4 Maps, London: Greenwood Publishing Group. <https://geopoliticalfutures.com/the-geopolitics-of-2017-in-4-maps/>
- Fromkin, D., (1980). The Great Game in Asia, Avilable at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/south-asia/1980-03-01/great-game-asia>
- Sloan, G.R., (2020). Geopolitics in United States Strategic Policy 1890-1987, Brighton: Wheatsheaf Books, 1988 p 8. <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/geopolitics-in-united-states-strategic-policy-18901987-by-geoffrey-r-sloan-new-york-st-martins-press-1988-255p-3500/95CABA5D1838C3AAE400D63FBA79BD35>
- Grygiel, J.J., (2006). Great Powers and Geopolitical Change, Baltimore: John Hopkins University Press., pp 24-25.
- Kasparov, G., (2015). Winter is Coming, USA: PublicAffairs <https://link.springer.com/article/10.1186/s12915-021-00976-8>
- Korybko, Andrew (2016). Russia: Greater Eurasia Scenarios, Avilable at: <https://www.geopolitica.ru/en/article/russia-greater-eurasia-scenarios>

- Kozhanov, N., (2015). The Limits of Russian-Iranian Cooperation, Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/limits-russian-iranian-cooperation>.
- Kozhanov, N., (2019). Marriage of Convenience, /Архив номеров/№3, available at: <https://eng.globalaffairs.ru/number/Marriage-of-Convenience-18245>
- Laruelle, M., (2012). Russian Eurasianism (an Ideology of Empire), Tehran: Abrar-e Moaser.
- Lobel, B., (2017). What is a Strategic Partnership? www.smallbusiness.co.ukhttps://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10758216.2000.11655882
- Marshall, T., (a) (2015). Prisoners of Geography: Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics, London: Elliott & Thompson
- Morozova, N., (2011). The Politics of Russian Post-Soviet Identity: Geopolitics, Eurasianism, and Beyond, Doctoral Dissertation, Central European University.
- Oglu Ahmed, D., (2011). strategic depth; Turkey's position in the international scene, translated by Mohammad Hossein Nouhinjad Momqani, Tehran: Amirkabir. [in Persian].
- Petta, D., (2019). Delimiting Geopolitics: A formal approach to define the Geopolitical Subject April 2019. *Revista Brasileira de Estudos de Defesa* 5(1):41 (DOI:10.26792/RBED.v5n1.2018.75036). <https://rbed.emnuvens.com.br/rbed/article/view/75036>
- Aron, R. (2017). Peace and war: a theory of international relations. Routledge. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315126166/peace-war-raymond-aron>
- Sergunin, A., (2016). Explaining Russian Foreign Policy Behavior Theory and Practice, Germany: Ibidem Press. Explaining Russian Foreign Policy Behavior Theory and Practice
- Trenin, D. (2016). Russia in the Middle East: Moscow's objectives, priorities, and policy drivers. White Paper from the Task Force on US Policy Toward Russia, Ukraine, and Eurasia. Carnegie Moscow Center. <https://policycommons.net/artifacts/434044/russias-policy-in-the-middle-east/1405111/>
- Zarei, B., (2019). Iran's Geopolitical Opportunities and Challenges in the Caspian Region, Isfahan: Darkhouin Publications.
- Zayat, I., (2019). Is Russia-Iran marriage of convenience unravelling in Syria? Available at: <https://theArabweekly.com/russia-iran-marriage-convenience-unravelling-syria>
- Azami, H., Hosseini, M. H., & Sadeghi, V., (2021). Geopolitical foundations of the Caspian legal regime and the national security of the Islamic Republic of Iran: effects and consequences. *Foreign Relations Quarterly*, 14(4), pp. 106-69.
o doi: 10.22034/fr.2023.333179.1217
- Oglu Ahmad, D., (2011). strategic depth; Türkiye's position in the international scene, translated by Mohammad Hossein Nouhinjad Momghani, Tehran: Amirkabir.
- Hafeznia, M., (2015). principles and concepts of geopolitics, Mashhad: Papli Publications

- Soleimani, A., (2017). Tehran-Moscow relations; Strategic or tactical? Ankara Iranian Studies Center.
- Ezzati, E., (2001). Geopolitics in the 21st century, Tehran: Samt Publications.
- Kolae, E., (2000). Islamic Revolution of Iran and the Union of Soviet Peoples. Tehran: Document Center of the Islamic Revolution of Iran.
- Kolae, E., (2004). The Legend of Color Revolutions, Tehran: Abrar Contemporary
- Kolae, E., & Afifeh, A., (2017). "Geopolitical components of Russia's foreign policy", Geopolitik, Year 14, Number 1, pp. 25-1.
- Mirhaider, D., (2004). Basics of Political Geography, Tehran: Samt.
- Nowrozi, H., & Suri, S., (2022). The Ukraine war and patterns of interdependence in China's relations with Russia and the United States. Foreign Relations Quarterly, 15(1), pp. 120-85. doi: 10.22034/fr.2023.369285.1322

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی